

Mira RADOJEVIĆ, istraživač-saradnik
Institut za savremenu istoriju
Beograd

DEMOKRATSKA LEVICA I MEĐUPARTIJSKI ODNOSI U UDRUŽENOJ OPORIZICIJI (1935-1941)

Apstrakt

Demokratska levica uobičajeni je naziv za grupu članova i pristalica Demokratske stranke, koja se od 1935, a naročito od 1938. pa do 1941. godine zalagala da Udružena opozicija preraste u jedinstvenu organizaciju, sajedinstvenim programom i vodstvom. Bunila se protiv stranačkih netrpeljivosti i stavljanja partijskih i ličnih interesa iznad interesa države i naroda.

U političkoj istoriji Kraljevine Jugoslavije, grupa tzv. demokratske leve, predstavljala je relativno malu skupinu ljudi i nije imala veći politički uticaj. Međutim, ovaj štarni, praktični značaj umnogome nadilaze motivi nastanka leve, smisao njene "pobune" i zahtevi koje je postavila opozicionim demokratskim strankama. Jer, kritika koju su članovi ove grupe i njihovi istomišljenici uputili, kako matičnoj Demokratskoj stranci tako i gradanskoj opoziciji u celini, zadire u suštinska pitanja metoda stranačke političke borbe, unutarpartijskih i međupartijskih odnosa. Upravo zato, pokušaj stvaranja slike o demokratskoj levici zahteva upoznavanje sa mestom i ulogom Demokratske stranke i njenih saveznika - Radikalne stranke i Saveza zemljoradnika, sa kojima je, u drugoj polovini tridesetih godina, obrazovala neformalan savez, okupljen oko dva povezana cilja - demokratizacije zemlje i zatvaranja pitanja državnog preuređenja postizanjem dogovora sa predstvincima hrvatskog fronta.

U 1935. godinu, prvu godinu državnog života bez tragично poginulog kralja Aleksandra Karadordevića, Demokratska stranka je, kao i sve druge pretežno srpske stranke, ušla brojno oslabljena i sa razbijenom partijskom organizacijom. U periodu šestojanuarske diktature, čijim su zakonima rasturene sreske i okružne stranačke organizacije, napustili su je mnogi članovi, inelu kojima i neki od najuticajnijih - Kosta Kumanudi, Vojislav Marinković....¹ Jezgro stranke je, ipak, ostalo sačuvano, a činili su ga političari koji su imali ugled nekompromisnih boraca za demokratiju i svakovrsni preporod države Jugoslavije i njenog društva. Pokazalo se da ostatak stranke nije želeo da se zarad vlasti odrekne partijskih idea i proklamovanih načela, a da u svojim redovima ima više moralno besprekornih ljudi, što u vreme erozije političkog poštenja nije bio mali partijski kapital. Na čelu stranke nalazio se Ljubomir Davidović, političar uvažavan i pre, a naročito posle "6. januara". Otpor koji je pružao kraljevoj ličnoj vladavini i na njoj zasno-

vanom režimu, uporna berba za punu i garantovanu ustavnoparlamentarnu demokratiju, kao i nesebični pokušaji da postigne sporazum sa opunomoćenicima hrvatskog pokreta, upravo su mu ovih godina donosili poštovanje i simpatije najšire javnosti.² Na njegovom imenu Demokratska stranka temeljila je mnoge političke akcije, a njegovoj popularnosti dugovala i svoju "ukorenjenost u narodu". Nije, međutim, promicalo nezapaženo da je stari šef, od svih zvan "Čika-Ljuba", bio pod nemalim uticajem najbližih partijskih saboraca, naročito Milana Grola i Božidara Boke Vlajića. Ovakva zapažanja i tvrdnje iznosilo je više posmatrača - dr Ivan Ribar, dr Dragoljub Jovanović, Milan Ćurčin....³ U vreme delovanja demokratske levice baš je ova činjenica bila jedan od glavnih momenata njene kritike.

Na petomajskim skupštinskim izborima 1935. godine Demokratska stranka se za ostvaranje svojih političkih ciljeva borila u okviru tehničke koalicije, nazvane Udružena opozicija, u kojoj su bili i Savez zemljoradnika, Jugoslovenska muslimanska organizacija i Seljačko-demokratska koalicija (Hrvatska seljačka stranka i Samostalna demokratska stranka). Većina glasova na izborima pripala je vladinoj listi Bogoljuba Jeftića, ali je moralna pobeda pripala Udruženoj opoziciji, što je bio jedan od razloga za brzu smenu predsednika Ministarskog saveta.⁴ U javnosti, uzburkanoj oživljavanjem političkog života i zainteresovanoj za rešavanje političkih i socijalno-ekonomskih problema, očekivalo se da izborna saradnja preraste u trajniji savez i zajedničku opozicionu borbu. JMO je, međutim, ubrzo napustila izborno partnerstvo i učestvovala u stvaranju Jugoslovenske radikalne zajednice, a SDK, koja je pred izbore odbila zahtev Lj. Davidovića da se "izradi jedan zajednički, makar i skučeni politički program",⁵ prestala je da se smatra članicom Udružene opozicije i ovaj naziv počela da koristi samo za opoziciju u "Beogradu", za Demokratsku stranku i Savez zemljoradnika. Demokrati i "zemljoradnici" su prihvatali promenu, pa je izraz Udružena opozicija od tada najčešće korišten samo za njihove stranke i početkom 1936. godine njima priključenu Radikalnu stranku.⁶

Nošena raspoloženjem u narodu, ovako "osakaćena" Udružena opozicija, svedena na dva, a potom tri člana, ipak je nakon petomajskih skupštinskih izbora održala svoje najveće zborove i, pokušavajući da odgovori na zahteve pristalica, dala mnoga obećanja. Na jednom od najimpozantnijih zborova, možda najvećem opozicionom skupu koji je meduratna Srbija videla, poznatom kragujevačkom zboru održanom 25. avgusta 1935. godine,⁷ Lj. Davidović je, sledeći lična uverenja i nadanja prisutnog naroda, izrekao jedno od najkrupnijih obećanja i najavio okupljanje opozicionih stranaka u zajedničku političku borbu. "Mi smo danas došli ovde", rekao je, "i stvorili veliki narodni pokret za odbranu slobode i pravde. Taj veliki narodni blok po broju onih koji će u njega ući biće neprobojan po snazi i volji koja je u njemu, biće nesavladiv. Jer u taj veliki narodni pokret ulaze i otvaraju se vrata da u njega uđu i seljaci i radnici i svi mogući privrednici i stari i mlađi. Svi udruženi hoćemo slobodu, pravdu i jednakost, jer samo pod tim geslom mi ćemo biti u stanju da suzbijemo krizu koja pritiskuje zemlju i da pomognemo seljaku i radniku, koji teško može da doneše zalogaj od stola do usta. Mi smo

svesni svih tih teškoća, pa smo se udružili da te teškoće udruženim snagama savladamo".⁸ Gotovo svi dnevni listovi preneli su i poziv Lj. Davidovića, upućen pristunima na zboru i široj demokratskoj javnosti: "Ne zovem vas u Demokratsku stranku, već u demokratiju". Da govor šefa demokrata nije bio plod trenutne ponesenosti i ustupak okupljenom narodu, koji je sličan poziv očekivao, već čvrst partijski stav, svedoči uvodnik demokratskog organa "Narod", pisan pred zbog u Kragujevcu: "Nije momenat za pravljenje partija, nego za njihovo trošenje u službi narodnoj. Momenat nije za političke rentijere odozgo, ni za lovec mandata odozdo. A najmanje za sebična partijska nadskakivanja".⁹

Ovakav stav bio je prirodni deo uverenja Ljube Davidovića da interesi partije nikad ne mogu biti iznad interesa države i naroda, kao i želja pristalica opozicije da se, posle ružnih iskustava iz dvadesetih godina i posle perioda diktature, prekine sa partijskim svadama i nadmetanjima. Shvatalo se, takođe da nijedna od opozicionih partija pojedinačno nema snage za rešavanje krupnih političkih i ekonomskih problema, zbog čega je i neophodno njihovo udruživanje.

U vremenu koje je sledilo Demokratska stranka je nastavila da se zalaže za okupljanje demokratskih snaga i stvaranje čvršćeg opozicionog fronta, po cenu utapanja i nestajanja partija koje bi ga stvorile. Ove ideje bile su uočljive u brojnim istupanjima stranačkih prvaka i u pisantu "Naroda" i novog stranačkog organa "Odjek". Kao izaslanik Lj. Davidovića, Milan Grol je na zboru u Valjevu isticao da je "svrstavanje Udržene opozicije u Narodni front bez i jednog koraka u stranu, uslov... bez koga nema izgleda na uspeh demokratije, i što je još teže, bez koga zemlji nema izlaza iz stanja u kome je. A to stanje u ovom trenutku kritično je".¹⁰ Karakterističan uvodnik "Odjeka" u septembru 1936. godine pokazuje da se u opredeljenjima demokrata ni posle godinu dana nije ništa promenilo. "Momenat nije za propagandu posebnih partija", poručivao je uvodničar lista, "momenat nije za izdvajanje staleška ni klasna, momenat nije za otimanje oko mandata i birača... Taj apel za sabiranje demokratije pod jednu zastavu, sa punom disciplinom, bio je od početka i ostao stalni poklic Ljube Davidovića. Biće dana i za košiju partiju - ako bude slobode. Ali da se sloboda obezbedi, ponavljamo, nije dovoljno samo nju ispisati kao cilj na platnima koja se prcnose kroz zborove. Sabiranje za slobodu mora u ovaj mah biti i sabiranje za njena prava ostvarenja - koja se danas ni od jedne grupe ne mogu projektovati po maksimalnim zahtevima povezanim programu - ako se hoće sabiranje i ako se uviđa da je sabiranje demokratije preduslov svemu".¹¹

Izvori pokazuju da Radikalna stranka i Savez zemljoradnika, najблиži politički partneri Demokratske stranke, nisu delili njena uverenja. Kapital koji je Radikalna stranka, najstarija formalno osnovana srpska stranka, unela u Udrženu opoziciju, činila je više njena slavna prošlost nego trenutna snaga. Oprezni i vešti političari, radikali su u meduratnom periodu vodili pragmatičnu politiku i najduže se nalazili na vlasti, zbog čega je i stranka bila u stanju najvećeg umora i istrošenosti. Proces slabljenja mogao se osetiti i u prvim godinama nakon ujedinjenja, a naročito posle smrti Nikole Pašića 1926. godine, i, kasnije, 1929. Odvajanje Glavnog odbora od dr Milana Stojadinovića krajem 1935. prepologovalo

je preostale radikalske pristalice. Od nekada moćne stranke ostala je grupa mahom starijih političara, na čelu sa uglednim Pašićevim saborcem Acom Stojanovićem, od kojih su neki bili simbol korupcije. Radikalni su se pozivali na bolje trenutke iz svoje istorije, živeli od stare slave, pripisivali sebi najveće zasluge za stvaranje Kraljevine i samoljubivo preuveličavali značaj i vrednost koji su im preostali. Nadajući se da će uspeti da povrate nekadašnju snagu, ljubomorno su čuvali partijsku individualnost.

Prema izveštaju Uprave grada Beograda, deo radikala bio je nezadovoljan statusom u Udruženoj opoziciji, smatruјući da "ne vode onu reč, koju bi trebali da vode" i da je "njihova uloga slaba, pa čak i poslednja". Od Ace Stojanovića su očekivali da zauzme stav "koji bi im omogućio vodeću ulogu", ali su i sami shvatili da je to nemoguće. Zbog toga se, čak, govorilo o vraćanju u Jugoslovensku radikalnu zajednicu. Prema istom izveštaju, Acu Stanojeviću su i dalje podržavali Miloš Trifunović, Krsta Miletić, Ranko Trifunović i Miloš Bobić. "Oni to čine iz ličnih razloga", tvrdio je autor izveštaja, "i ne misle da popuštaju, bez obzira na uspeh ili neuspeh, koji će glavni odbor doživeti u radu sa ostalim opozicionim grupama".¹² I pismo Mirka Komnenovića, radikalског првака, упућено dr Lazaru Markoviću, otkriva nerazumevanje saradnje sa Demokratskom strankom. Pitajući "kad ćemo se jednom otresti fatalnog g. Ljube (Davidovića) koji je oduvijek bio takav", on je savetovao oslobođanje radikala od "nesretnog Ljube".¹³

Mnogo jasnije nego za Radikalnu stranku izvori otkrivaju da Savez zemljoradnika nije želeo trajniju saradnju sa saborcima iz Udružene opozicije i stranačko "gubljenje" u njoj. Razlozi ovakvog protivljenja bili su višestruki. "Zemljoradnici" su se smatrali klasnom organizacijom, čiji je program prvenstveno ekonomski i socijalni, a ne politički kao kod gradanskih stranaka. Pored toga, njihova je stranka istrajavala u političkoj nevinosti. Od nastanka 1919, pa do 1939. godine, Savez zemljoradnika stalno je bio u opoziciji, nije učestvovao ni u jednoj vladi¹⁴ i nije se osećao odgovornim za pogrešne poteze državne politike koji su do tada činjeni. "Zemljoradnici" su upravo zbog toga razloga podozrivo gledali na demokrate i radikale, osobito ove druge, okrivljujući ih za stanje u zemlji i ne želeći da čvršćim povezivanjem sa njima preuzmu i podelu odgovornosti. Savez zemljoradnika je imao i ambiciju da okupi seljaštvo na širem prostoru i te da na srpskoj strani postane onakva snaga kakva je na hrvatskoj bila Hrvatska seljačka stranka, koju je želeo za pravog partnera. Sve ovo može se videti iz nekoliko projekata, koje su za oživljavanje akcije "zemljoradnika" predlagali članovi stranke, iz brojnih pisama koja su stizala Jovanu M. Jovanoviću, šefu stranke, kao i iz njegovih ličnih beležaka.¹⁵ U jednoj od njih on je odredio granicu do koje su "zemljoradnici" mislili da idu u saradnji sa radikalima i demokratima. "Savez Z. surađuje i surađivaće", napisao je, "sa svima onim političkim grupama koje su od 6. januara 1929. na našoj borbenoj liniji za narodna prava i slobode, jednakost i pravdu. On može u tome pokazati i pokazuje najširu gipkost, ali on ne može niti hoće ni slagati (se) sa njihovim ideologijama, a kamo li utapati se u njih ili stopiti se sa njima u jedno... ne može da pravi ništa novo što bi njegovu unutrašnju suverenost u izvođenju nejgovog ideološkog programa krenjilo..."¹⁶

U praksi, u tekućim političkim aktivnostima, "zemljoradnici" se se najčešće sukobljavali sa radikalima. Njihova predizborna analiza iz 1938. godine pokazuje da im nisu verovali i da su ih unapred optuživali da će, izdajući opoziciju, paktirati sa režimom. Iz iste analize zaključujemo da je odnos između "zemljoradnika" i demokrata bio nešto srdačniji i da je bilo saradnje. Autor analize predviđao je, u više slučajeva, da će uspeh biti moguće postići ako se u sredu istakne samo jedan kandidat za celu Udruženu opoziciju, ako se bude vodila solidarna borba, a pristalice opozicije ne budu delile između dva, tri ili više kandidata. I pored tog priznanja i saznanja, izbornim srezovima se dosta kalkulisalo, jedni su davani zarad drugih, čekalo se na poteze partnera, pa je opet postavljeno više kandidata.¹⁷

Poput "zemljoradnika", prema radikalima su se podozrivo odnosili i mnogi demokrati. Sumnjičili su ih da su Udruženoj opoziciji prišli nezadovoljni delom vlasti koji im je dao dr Milan Stojadinović i da su se većem udelu nadali "na ovoj strani", kad na vlast dode opozicija. Radikalni i Demokratsku stranku delili su i stari sporovi, zapamćeni iz vremena predratne Srbije. Uz Ljuba Davidovića bilo je još starih radikalnih samostalaca, koji su upravo zbog razočaranja u Radikalnu stranku postali njeni najošttriji kritičari i protivnici. Prema izveštaju Uprave grada Beograda, i sam Ljuba Davidović je prilikom solidarnog istupanja Udružene opozicije na opštinskim izborima 1936. godine, izjavio "da se nada, da je ovo prvi put u njegovom životu, da radikali iskreno ulaze u sporazum".¹⁸ Na drugoj strani, žečeći da u Udruženoj opoziciji zadrže vodeću ulogu, demokrati su sa više ili manje negodovanja pratili pokušaje "zemljoradnika" da pregovaraju sa "Zagrebom" mimo njih. Nisu im promicala ni njihova nastojanja da prošire uticaj na teritorije koje su demokrati smatrali svojim, posebno na Srbiju, kao ni izražen stav o čuvanju partijске suverenosti.¹⁹

Opakvi odnosi u Udruženoj opoziciji, u kojoj su stari sporovi pamćeni, a novi nastajali iz surevnjivosti i u kojoj je svako zazirao od svakog, imali su za posledicu tri često odvojene politike vodene u okviru saveza. Na zajedničkim zborovima dešavalo se da demokrati govore o demokratiji, radikali o radikalizmu, a "zemljoradnici" o svojoj stranačkoj ideologiji.²⁰ Politički protivnici su sa podsmehom govorili o "razdruženoj" opoziciji, vladavina režima dr Milana Stojadinovića je produžavana, a hrvatska strana je sticala utisak o nesolidnosti i slabosti sagovornika iz Beograda. Stranke Udružene opozicije nikada nisu dostigle onakav stepen saradnje kakav je postojao u Seljačko-demokratskoj koaliciji. Većin delom njihovo savezništvo se temeljilo na političkom, pa i ličnom prijateljstvu, međusobnom poštovanju i razumevanju tri stara šefa,²¹ a ne na jednodušnom shvatanju zajedničkih interesa, uloge i odgovornosti. I sama Demokratska stranka, koja se najviše zalagala za stvaranje jedinstvenog demokratskog fronta, okupljanje opozicionih snaga i složno političko delovanje, morala je da pred sastanak svog Glavnog odbora, u junu 1937. godine, prizna da je takvo okupljanje još neostvarljivo, te da se zadovolji njavom solidarnog istupa u pojedinim akcijama i nagovesti sabiranje sopstvenih partijskih redova.²²

Nesloga u Udruženoj opoziciji i izneveravanje nade opozicionih pristalica da će doći do stvaranja šireg opozicionog pokreta stvorili su brojne nezadovoljnice. U krugu opozicije jednu od najargumentovanijih kritika ovakvog stanja, dala je demokratska levica. U grupi političara, koji su je oformili i vodili, jedino je dr Ivan Ribar bio stari član i još potpredsednik stranke. Njegov uticaj na partijsku politiku nije, međutim, bio veliki. Štaviše, prema njegovom svedočenju, za neke od najkrupnijih stranačkih odluka, mada je bio jedan od devetorice članova Izvršnog odbora, doznao je, kao i ostali građani Jugoslavije - iz novina.²³ Života Milojković i dr Dragoslav Smiljanić pridružili su se demokratima u vreme petomačkih skupštinskih izbora,²⁴ a Čedomir Plečević, "najaktivniji motor u toj maloj zajednici",²⁵ formalno je postao član stranke tek pred decembarske skupštinske izbore 1938. godine, iako je Demokratskoj stranci i do tada bio blizak.²⁶

Kao što je dr Dragoljub Jovanović, prvi čovek "levog" krila Saveza zemljoradnika, nakon sporazuma Udružene opozicije i Seljačko-demokratske koalicije u oktobru 1937. godine predlagao stvaranje zajedničkog opozicionog akcionog odbora²⁷ i demokratska levica je ovaj dogadjaj smatrala pogodnim, ali i krajnjim momentom za ujedinjavanje demokratskih snaga i organizovan stranački rad. Nezadovoljni međustranačkim nepoverenjem i antagonizmom, dr Ribar i njegovi istomišljenici su i pre toga predlagali vodstvu Demokratske stranke da preuzme inicijativu u borbi za "jedinstvo akcije sa jedinstvenim programom".²⁸ "Kao član Izvršnog odbora stavljao sam i prijedloge", napisao je dr Ribar u memoarima, "no svaki put sam bio odbijen od sekretara Boke Vlajića, koji se pravio kao da govorи u ime samog Ljube Davidovića". Na Ribarevu primedbu da "demokratske pristalice po selima sami postavljaju na dnevni red pitanje jedinstva narodne opozicije", B. Vlajić je odgovorio "kako on vjeruje da ga postavljaju kamuflirani komunisti i različiti levičari". I tako, "kada nije išlo redovnim putem", grupa buduće levice se odlučila da potraži drugi, "mimo vodstva stranke".²⁹

Odlučujući trenutak bio je poziv Čedomira Plečevića za širi sastanak opozicionara u Arandelovcu, početkom januara 1938. godine. Od demokrata sastanku su prisustvovali i dr Ivan Ribar, dr Dragoslav Smiljanić, prof. Božidar Marković, dr Dragomir Ikonić..., od radikala Stojan Špadijer, od "zemljoradnika" dr Dragoljub Jovanović... Prema svedočenju dr Ribara, dr Ikonić se "kao delegat Milana Grola" protivio ne samo donošenju nekakvih odluka već i vodenju diskusije o temama sa dnevnog reda. Prof. Marković i S. Špadijer su zauzimali pomirljivije stanovište, uveravajući prisutne da će vodstvo Udružene opozicije "znati da ocijeni postojeću situaciju pa prema ovoj da odredi i akciju". Ostali su se slagali u oceni da je "krajnje vrijeme da se vodstva pokrenu, jer da će inače pristalice stranaka sami i bez njih pristupiti akciji". Očekivane odluke nisu donete, "zahvaljujući intervenciji Dože Markovića da se prethodno vodstva stranaka upoznaju s tokom diskusije".³⁰

Ne čekajući, međutim, na odgovor vodstva, članovi demokratske levice su pokrenuli akciju za jedinstvo opozicije i već sutradan, 9. januara, u Arandelovcu organizovali prvi zbor. Arandelovački zbor bio je, po rečima dr Dragoljuba Jovanovića, koji je na njemu takođe govorio, "kraj uske... i početak široke

Udružene opozicije".³¹ Po njemu je i cela akcija nazvana "arandelovačkom". Ne zadovoljavajući se ovim, demokratska levica je organizovala i druge zborove i konferencije po Srbiji, Vojvodini i Bosni, a 11. marta iste godine vodstvu opozicije uputila predlog o organizacionoj i programskoj platformi Udružene opozicije. Suštinu predloga činilo je mišljenje da "svako posebno ili podvojeno istupanje partija, grupa ili pojedinaca u ovim trenucima znači svesno ili nesvesno cepljanje narodnih snaga i rastrojavanje U.O. kao opštег narodnog pokreta". Udružena opozicija, stoga, treba da se konstituiše kao jedinstvena i disciplinovana organizacija sa jedinstvenim programom. Usvajanjem ovog predloga ona bi postala jedinstvena politička grupacija sastavljena od partija, grupa i pojedinaca koji žele da se bore protiv diktature, a za demokratske principe. To je bio "nov narodni pokret kome je cilj da u svojim redovima okupi, organizuje i u borbu za narodna prava i narodne slobode povede sve zdrave, napredne i demokratski orijentisane elemente našeg naroda, bez opbzira na to kojoj partiji, klasi ili vjeri pripadaju". Delovanje pokreta zasnivalo bi se na postojanju jedinstvenog vodstva i jedinstvenog programa, jedinstvenoj taktici i jedinstvenoj organizaciji, moralnoj solidarnosti i čvrstoj disciplini. Svi posebni partijski, grupni i lični interesi bili bi podređeni "opštim interesima i težnjama Udružene opozicije, kao jedne organizovane i kompaktne narodne celine", a svako podvojeno istupanje značilo bi "cepljanje i rušenje jedinstva i sloge u narodnim masama, koje idu sa U.O." Ponudeni program imao je 86 tačaka u kojima je obuhvaćeno zalaganje za demokratska načela, gradanska i politička prava, najširu socijalnu zaštitu, ekonomske reforme, federativno uređenje države, priznanje nacionalnih individualnosti, uspostavljanje prijateljskih odnosa sa Sovjetskim Savezom...³²

Samo tri dana kasnije, vodstvo Udružene opozicije, kome je najčešće trebalo mnogo više vremena za donošenje bilo kakvog zajedničkog akta, izdao je samopštenje u kome je osudilo ponudeni predlog. Njegovi podnosioci optuženi su da putem "toboznje težnje za ujedinjavanje (m) naroda pod jednim novim vodstvom" rade na "razbijanj(e) u narodnih stranaka i u rošenj(e) u zabunju u javno mišljenje". "Da ne bi ostala nikakva dvosmislica o toj radnji i o odnosu potpisnika prema Udruženoj opoziciji", njeno vodstvo je smatralo da "potrebno da izjavi: da potpisnici ovog plakata nemaju više nikakve veze ni sa Udruženom opozicijom kao celinom ni sa bilo kojom od političkih stranaka u njoj". (Istaknuto u originalu - prim. M.R.) Saopštenje su potpisali Ljuba Davidović, Miloš Trifunović i Jovan M. Jovanović.³³

Ubroj nakon ovog zajedničkog, pojavilo se i posebno saopštenje Demokratske stranke. Opširnije i detaljnije, ono je donelo konačnu osudu već isključne grupe dr Ribara. Ponudeni predlog demokratske levice Glavni odbor stranke je shvatio kao pokušaj "da se pod vidom organizovanja jedinstvenije akcije U.O. ta akcija izdvoji iz discipline vodstva". Nalazio je da u njemu ima "neodmerenih ličnih ambicija" i "smera da se izvesne vanpartiske tendencije nekih manjina nametnu kao izraz većine". Štaviše, "oni koji te pokušaje čine govore da partija više nema i da postoji samo narod kao što su vlastodršci govorili od 6. januara na ovamu..." A, "svako uman shvatiće bez daljeg dokazivanja da bi razvijanje naroda u prašinu

pomoglo reakciji. Partije postoje, demokratska, radikalna i zemljoradnička i one su garantija za disciplinovan rad sa određenim odgovornostima svakog pojedinca iz svake grupe. One danas nastupaju u tesnoj zajednici kao U.O. i imaju određen program u aktu narodnog sporazuma koji partije bloka n.s. razrađuju i dalje u istom duhu i sa težnjom da taj program odgovori situaciji". Odbor je priznavao da u narodu postoji težnja za jedinstvom i da postoje partijski neopredeljeni pojedinci, ali je smatrao da je to manjina i da kao takva ne može uticati na programsku i taktičnu liniju bloka partija, "naročito ne sme krenuti disciplinu partijskih okvira". Tražio je da sve akcije dobiju saglasnost partijskih vodstva i isticao: "*U tom pogledu kompromisa ne može biti niskim ni niščim. Jedna čvrsta disciplina u ovom trenutku prvi je interes i u tom interesu vođstvo U.O. žrtvovaće svakog bez predomišljanja kao što će ostati voljno da svaki razlog sasluša i svaku dobronamernu inicijativu za organizovaniji rad na terenu usvoji i pomogne*". Po mišljenju Odbora, "oni koji u današnjem ozbiljnom i za demokratiju teškom času rade na razbijanju narodnih snaga, nemogu se ničim odbraniti da to nećine sa smerom da unesu zabunu u javnom mišljenju i podriju snagu demokratije na korist režima. I maloj deci jasno mora biti da sad u oči velike biće koja demokratiji prestoje, put za udruživanje nemože voditi kroz rušenje političkih partija koje su za sve ovo vreme vodile, nego kroz disciplinu sa određenim vođstvom partija i partijskog bloka". (Istaknuto u originalu - prim. M.R.)³⁴

Saopštenje demokratskog Glavnog odbora, koje je potpisao Ljuba Davidović, bilo je u suprotnosti sa njegovim ranijim izjavama i sa zalaganjima Demokratske stranke za okupljanje opozicionih snaga i njihovo povezivanje po cenu nestanka dotadašnjih partija. Koristeći programski zaokret stranačkog vodstva, dr Ribar, Ž. Milojković, dr Smiljanić i Č. Plečević odgovorili su na optužbe već sledećeg dana. Izjavili su da nisu imali nameru da stvaraju novu partiju, kako ih je vođstvo optuživalo, već da su tražili da se Udružena opozicija organizuje kao jedinstven pokret, sa jedinstvenim programom i taknikom. Njihovi zahtevi odnosili su se prvenstveno na ispunjenje obećanja koje je Ljuba Davidović dao na kragujevačkom zboru, a vođstvo kasnije potvrdilo. "Doduše, takvo obećanje nije, ni tada ni posle, dao i g. Jovan Jovanović, šef Zemljoradničke stranke", napisali su u svojoj izjavi, "pa nas zato i ne iznenaduje što on mnogo ne mari za Udruženu opoziciju. Što se, pak, tiče G. Miloša Trifunovića i njegovih partijskih prijatelja, oni tada nisu ni bili u Udruženoj opoziciji nego su pravili Jerezu s ciljem da unište Udruženu opoziciju i izigraju g.dr. Mačeka i g. Davidovića.

Dakle, mi sad ne tražimo ništa drugo i ništa više nego samo ono što je g. Davidović obećao narodu na kragujevačkom zboru. Upravo potsećamo ga da to što je obećao ispuni, makar i posle tri godine". Čineći ovim aluziju na poslovične reči Ljube Davidovića da se narodu ne sme obećavati ono što se ne može i ne misli ispuniti, demokratska levica je istovremeno isticala da ne postoji spor između nje i stranačkog vodstva, već između vodstva i naroda. Jer, "vođstvo mora znati i o tome voditi strogog računa da je narod taj koji zahteva da Udružena opozicija bude jedan veliki, snažan i za borbu sposoban narodni pokret, i da je narod taj koji

ne dopušta da Udružena opozicija bude sredstvo preko koga će se samo pojedina gospoda penjati na ministarske fotelje". (Istaknuto u originalu - prim. M.R.)³⁵

Razlaz demokratske levice i njene maticе ovim je bio konačan. Postavlja se pitanje zašto je Demokratska stranka odstupila od ranije iznošenih ideja i iz svojih krugova isključila one čiji su zatevi bili u duhu tih ideja.³⁶ Baveći se ovim problemom, dr Ribar je i sam ponudio moguće odgovore. Po njegovom mišljenju, stranačka vodstva, koja su "klizila ka reakciji", uplašila su se da će širom otvorena vrata Udružene opozicije privući "kamuflirane komunice", koji će svojom propagandom razbiti partijska ustrojstva, a opoziciju diskreditovati kod kneza Pavla. Time bi bio onemogućen dolazak na vlast i osuđen sporazum sa Hrvatima. I sam dr Maček bio je protiv stvaranja nekakvih demokratskih frontova. Pored toga, partijske "klike" su se plašile gubljenja ličnog uticaja u jednoj tako široko postavljenoj organizaciji kakvu je predlagala demokratska levica. Gledajući u budućnost, strahovale su od velike konkurenčije u borbi za ministarska i druga visoka mesta, onog trenutka kada je opozicija preuzme vlast. Demokratska "avlja"³⁷ nerado je gledala na nove ljudе u stranci pa se, na primer, brzo pobrinula da pred Milanom Grolo "ocrni" dr Smiljanića, koga je voleo Ljuba Davidović, i Životu Milojkovića, koga je sam Milan Grol uveo u stranku i forsirao. Opravdavajući na neki način Ljubu Davidovića, dr Ribar je insistirao na "fatalnom" uticaju koji je na njega imao sekretar stranke Boka Vlajić. Prema ovoj tvrdnji, on je iskorišćavao autoritet Ljube Davidovića, govorio u njegovo ime i "bio faktički rukovodilac u stranci". Plašio se ulaska komunista u Udruženu opoziciju, a pred partijskim šefom sve neistomišljenike prikazivao kao plaćenike i komuniste. Poput njega, smatrao je dr Ribar, o "otvaranju" Udružene opozicije su mislili Milan Gröl i glavni sekretarijati Radikalne stranke i Saveza zenitaradnika.³⁸

Objašnjenja postupka Demokratske stranke koja je ponudio dr Dragoljub Jovanović imaju neke dodirne tačke sa mišljenjem dr Ribara. U jednom pismu, upućenom pristalicama, govorio je da su demokrati nezadovoljni svojim saveznicima, da izjavljuju kako ovi "nemaju ništa u Srbiji" i da "za njih neće da nose vodu".³⁹ I on je smatrao da su Demokratsku stranku raznivale unutarnje netrpeljivosti između partijskih pravaka. Po njegovim rečima, Čedomira Plečevića "niko nije mario, ali su svi hteli da ima ostane zbog svojih izvrsnih masa... Grol i Vlajić nisu držali do Smiljanića, a baš su želeti da se oslobole Ribara. Verovali su, a i sam Davidović, da on kloni komunistima, zajedno sa sinovima". Davidović je želeo da u stranci zadrži Životu Mišojkovića, koga je "voleo... zbog njegovog znanja i njegove solidarnosti i ozbiljnosti". Zbog jačanja "desnice" u partiji i saveza sa radikalima preživljavao je "jednu moralnu krizu". Osim toga, "on je sebe sve više video kao šefu Opozicije, Demokratije, a ne Demokratske stranke. Ali to partizani nisu dozvoljavali. Znali su da ga ne mogu naslediti kao narodnog vođu, pa su tražili održavanje stranke po svaku cenu".⁴⁰

U mišljenjima dr Ribara i dr Jovanovića ima, čini nam se, dosta objašnjenja koja mogu zadovoljiti pitanje o razlozima zaokreta Demokratske stranke. Akcenat bismo mogli staviti na strah od ulaska komunista u Udruženu

opoziciju, tim više što je stranačkom vodstvu bilo poznato da članovi levece hoće saradnju sa njima.⁴¹ Godina 1938. već je vreme u kome je Komunistička partija Jugoslavije prečistila mnoge početne nejasnoće oko politike Narodnog fronta i pitanja iskoriščavanja demokratskih snaga u zemlji. To, svakako, i pored konspirativnosti, ni u javnosti nije prošlo nezapaženo. Na drugoj strani, porast nezadovoljstva u narodu i njegovo nestrpljenje da čeka na troma reagovanja gradanskih stranaka na aktuelne probleme, kao i otupelost oštirine njihovih više puta ponavljanih programa, olakšavali su ostvarenje ciljeva komunista. Za Udruženu opoziciju, pak, 1938. nije isto što i 1935. godina. Najpovoljniji momenat, onaj nakon petomajskih skupštinskih izbora, već je bio prošao, a ujedinjene opozicije nije postignuto. Sporazum sa Seljačko-demokratskom koalicijom u oktobru 1937. godine jeste bio uspeh, postignut nakon više od dve godine mučnih preganja sa "Zagrebom", ali nije izazvao takvo raspoloženje kao moralna pobeda 5. maja 1935. godine. Štaviše, nailazio je i na nerazumevanje. Sama Udružena opozicija temeljila je na njemu mnoga nadanja i, moguće, očekivala da je konačno rešenje pitanja državnog preuređenja na pomolu, a sa njime i dolazak na vlast. Cilj bi tako bio postignut, pa se i partijsko preustrojstvo moglo činiti kao nepotreban, a složen posao u trenutku kada su krupne promene bile na vidiku. Ni partneri Demokratske stranke, Radikalna stranka i Savez zemljoradnika, kao što je već navedeno, nisu pomišljali na utapanje u neku novu, širu zajednicu. Prvi, ponosni na svoju slavnu prošlost, na kojoj su zasnivali i budućnost, a drugi, ideološki drugačiji, politički nekompromitovani i zagledani u sopstvenu buduću ulogu, složno su odbijali pomisao na gubljenje stranačke individualnosti. U takvim okolnostima ni Demokratska stranka, najjača, nije pristajala na raspuštanje ionako labave i nepotpune stranačke organizacije. Ne treba prevideti ni lične ambicije i sitna politikanstva o kojima su govorili dr Ribar i dr Jovanović.

Ne zbunjujući se saopštenjima vodstva Udružene opozicije i Demokratske stranke i ne priznajući da neko može biti isključen iz opozicije, demokratska levica je nastavila propagiranje jedinstvene akcije. Njene političke ideje, ili bar jedan njihov deo, naišle su na razumevanje "zemljoradničke" leve, članova Jugoslovenske republikanske stranke, socijaldemokrata Nedeljka Divca, prof. Mihaila Ilića i njegovih istomišljenika oko lista "Napred". Sa ovim grupama ostvarena je i politička saradnja.

Među prvima demokratskoj levici je pružio podršku dr Dragoljub Jovanović. Nekoliko dana nakon saopštenja vodstva Udružene opozicije o isključenju demokratske četvorke, već 19. marta 1938. godine, je pristalicama poslao umnoženo pismo u kome je osudio postupak vodstva i stao u zaštitu isključenih.⁴² Dve leve, "zemljoradnička" i demokratska, saradivale su i pre, a naročito posle isključenja grupe Ribar-Plečević.⁴³ Ne verujući da se "snage u UO mogu pretvoriti u jedan pokret sa jedinstvenim programom po svima pitanjima, osobito socijalnim i ekonomskim", "zemljoradnička"levica je insistirala na očuvanju stranačkih posebnosti. Demokratska, pak, na njihovom nestajanju u kompaktnoj celini. Prema mišljenju dr Jovanovića, u takvoj saradnji i stavu njegovih pristalica "nije bilo nikakve protivrečnosti". Tražili su da "stranke ostanu", ali i "da saraduju na

terenu kroz Akcione odbore". Nisu se složili sa "Ribarom i drugovima da stranke treba da se izgube u UO", ali su "ipak sa njima prisno saradivali", jer su im oni bili "po svemu najbliži".⁴⁴ Demokratskoj levici je savetovao da saraduje sa maticom, kao što su i oni sa "zemljoradnicima", te da dve levice, formirane kao posebne, nove stranke, zemljoradnička i demokratska, osnuju Seljačko-demokratsku koaliciju, po ugledu na savez Hrvatske seljačke stranke i Samostalne demokratske stranke.⁴⁵

I pored načelnih razlika između demokratske i "zemljoradničke" levice, vodstvo Demokratske stranke ih je izjednačilo po krajnjim ciljevima. Obaveštavajući članove i pristalice "o akciji dr Smiljanića, Ribara i drugova", Glavni sekretarijat je naglašavao da je to produženje rada dr D. Jovanovića "na stvaranju njegove posebne partije", kao i da je to bio "stalni izvor nereda u Udruženoj opoziciji i jedna od prepreka složnom i snažnom istupanju njenom. Tobižnja namera dr Dragoljuba Jovanovića i docnije dr Smiljanića, Ribara i drugova, da stvore jedan nov, jedinstven, opozicioni pokret bez starih stranaka... u stvari je poslednji pokušaj toga društva, da razbijajući Udruženu opoziciju, u cilju zadovoljenja svojih nervoznih i nestrpljivih ličnih ambicija, stvori novu stranku... Svojim pristupom toj akciji, bivši naši prijatelji - dr Ribar i drugovi, teško su se ogrešili o disciplinu stranke i Udružene opozicije, čiji je uspeh u ovim teškim danima uslovljen jedino gvozdenom disciplinom u njenim redovima, i time sami sebe isključili iz nje, tako, da je našem vodstvu ostalo: da to isključenje samo potvrdi..." Glavni sekretarijat je isticao da su dr Jovanović, dr Smiljanić i drugi pošli svojim putem, da njihov rad nema više nikakve veze sa Demokratskom strankom i Udruženom opozicijom, te da "o nekom daljem zajedničkom radu sa tog gospodom ne može više biti ni govor". (Istaknuto u originalu - prim. M.R.)⁴⁶

Pred skupštinske izbore 1938. godine vodstvo demokrata primilo je, međutim, Čedomira Plečevića za člana stranke i poslaničkog kandidata. Prema svedočenju dr Ribara i dr Jovanovića, to je učinjeno na zahtev dr Mačeka, koji je želeo što više srpskih glasova, a Plečević mu je bio i "zatvorski drug". Unutar Demokratske stranke za njegovo primanje se zalagao prof. Božidar Marković. Odbivši predlog demokratske levice da zajednički solidarno rade u izbornoj borbi, nakon čega je ona proglašovala apstinenciju, vodstvo Udružene opozicije je primilo Plečevića da bi oslabilo levicu. Nije mu, ipak, pomoglo da pobedi, a godinu dana kasnije isključilo ga je iz Demokratske stranke zbog saradnje sa dr Ribarom i njegovim političkim prijateljima.⁴⁷

Početkom 1939. godine, demokratska levica je pokrenula i svoj list, pod nazivom "Socijalni vesnik",⁴⁸ preko čijih je stranica šefovima opozicije, naročito Ljubi Davidoviću, uputila mnoge zamerke. Objavljeni članci, uglavnom iz pena dr Smiljanića, sadržavali su izvesno razumevanje starih stranaka, ali i vrlo oštре kritičke primedbe i osude. Po mišljenju uredništva, njihovi "vodeći forumi" su se upustili u "nedovoljno promišljen" i "veoma opasan posao" - "odlučili su da se povuku iz narodnog pokreta UO na svoje stare partijske pozicije" i rasture Udruženu opoziciju na tri strane, ne shvatajući da time rade na "vivisekciji jednog živog bića". Jer, Udružena opozicija nije sastavljena samo iz tri stranke, već i iz

"opozicionog naroda od deset mlađih generacija koje se još nisu opredelile nijednoj partiji, jer nisu imale priliku pod diktaturom. UO je stvorena spontano, na terenu, iz naroda i nije nikakva veštačka tvorevina skrpljena da nekome posluži momentalno". Upravo zbog toga, ne može se razbiti na debove, a potrebnii su joj samo program, statut i kongres koji će odrediti delegate.

Smatrajući da između radikala, demokrata i "zemljoradnika" nema velikih razlika u "osnovnim pogledima na društvenu strukturu i državni oblik", "Socijalni vesnik" je verovao da ne postoji razlog zbog kojeg ne bi bili u jednoj stranci ili jednom pokretu. Iisticao je da su "stare partie odigrale svoju ulogu, časno, veličanstveno. Naročito radikalni i demokrati, jedini kao nosioci vlasti, drugi kao kontrola, kao korektiv iz opozicije". Međutim, stranke su se i "istrošile na poslu, u radu, na vlasti... Svaka od njih, prema dobu starosti, nosi na duši manje ili više afera, prestupa, grehova u pepelu sagorelog žara partijskih idea. Inače da nije bilo tako, onda se ne bi desilo ono što je se desilo: ne bi se pustile da budu raspuštenе, da budu uklonjene od državnih poslova i problema koje one nisu mogle da reše. Pa kad nisu mogle onda kako će sad..."

U listu su se mogli pročitati i mnogo kritičnije primedbe. Sa dozom netrpeljivosti uredništvo je pisalo o preživelosti i korumpiranosti starih stranaka, o njihovoj nesposobnosti i svadama koje su dovele do "6. januara", o sebičnim partijskim interesima zarad kojih su stranačka vodstva koristila opoziciono raspoloženje i nezadovoljstvo naroda, o izdaji naroda od istih vodstava uplašenih solidarisanja sa narodom, o njihovoj neidejnosti i neprincipijelnosti... Od partijskih šefova je zahtevano: "da ne cepaju spontan narodni pokret U.O. na partie", "da ne počinju sa onim sa čim su završili", "da paze šta rade, da se ne zanesu, da se ne posvadaju, da se ne razdele - da ne zaborave da su *oni narodna tekovina a ne narod njihova*". (Istaknuto u originalu - prim. M.R.)

Sa izraženom ozlojedenošću "Socijalni vesnik" je govorio o "avlji" Demokratske stranke. Optuživao ju je da je zbog svojih ambicija, a plašeći se snage novih ljudi u stranci i u Udruženoj opoziciji, ţrtvovala ugled i budućnost Demokratske stranke, kao i ugled Ljube Davidovića iza čijeg se imena skrivala i koje je koristila za svoje račune. U "otvorenom pismu" kritikovan je i sam stranački šef, koga je levica podsećala na izjave o sabiranju demokratskih snaga, poštovanju demokratskih načela i osudi onih koji ta načela krše. Prebacivala mu je da jedno govorio a drugo radio i isticala da su obmanule nade koje su ona i demokratski krugovi polagali u njega. "Pogrešili ste", poručivao je "Socijalni vesnik", "jer vremena u kojima živimo sa svojim problemima koji nas opsedaju traže velike poteze za svoja rešenja. A velike poteze može da izvrši samo jedan veliki narodni pokret, nikako male partie i frakcije. Vi ste takav pokret mogli da ostvarite. Niste hteli i mi žalimo što Vas na tom drugom putu ne možemo slediti".⁴⁹

Prateći razvoj političkih prilika, "Socijalni vesnik" je progovarao i o hrvatskom pitanju, ali nije iznosio nekakav koncept državnog preuređenja za koji bi se levica založila. Uglavnom se zadovoljavao iznošenjem načelnog stava o potrebi razumevanja i ispunjenja hrvatskih nacionalnih težnji. Istovremeno, u ovom se

pitanju stavio na stranu političkih protivnika i neistomišljenika Udržene opozicije, koji su je optuživali da sporazum sa Hrvatima traži ponajviše zato što je nesposobna da sama ostvoji vlast. Govoreći o vodi Hrvata, "Socijalni vesnik" je pisao: "... što se tiče Mačeka, on zna da mi nismo njegovi prijatelji od juče, zbog situacije. (Istaknuto u originalu - prim. M.R.) Mi smo njegovi prijatelji od uvek, stari, načelni. Mi njega dočekujemo i onda kad on dolazi kod drugog, mi njega pomažemo i onda kad on ide sa našim protivnikom, mi hoćemo njega i onda kad on nas izbegava - on se rodio pod takvom zvezdom: volemo ga kad kući i kad rasipa".⁵⁰ Po mišljenju levice, dr Mačeku je bila potrebna potpora "cele srpske nacije", kao što je Jugoslaviji bio potreban "jak Maček". "Maček je veliki Jugosloven", smatrala je, "jer je veliki Hrvat. On priznaje granice države Jugoslavije i dinastiju koja je danas na njenom čelu. To je osnovno. Sve ostalo je detalj oko koga ne vredi više gubiti vreme. Kad je osnovano zagarantovano, detalje treba rešiti jednim potezom ne pitajući se ŠTA traži Maček, već DOKLE traži Maček. Dokle pa da Srbima ostane srošrsko, Hrvatima da ide hrvatsko, a i jedni i drugi zajedno sa Slovincima da ostanu Kraljevina Jugoslavija". (Istaknuto u originalu - prim. M.R.)⁵¹

Zastupajući ovakva gledišta, demokratska levica je podržala dr Mačeka i u vreme dok je on, napuštajući Udrženu opoziciju, dotadašnjeg glavnog sagovornika iz Beograda, započeo pregovore sa Dragišom Cvetkovićem, predsednikom vlade i "kneževim kurirom".⁵² Ne nalazeći da je dr Maček time izneverio Udrženu opoziciju, "Socijalni vesnik" je pisao da je pravo da ona ide u pozadinu, jer treba da se považe "sve ratično", "da ne živi, da ne truje život". U razgovoru ima Cvetković-Maček video je i njen kraj, ističući da su vodeći političari iz Udržene opozicije "živeli... od jednog jedinog političkog vrela, hrvatskog pitanja i kad je vrelo usahlo, ugasili su se i oni".⁵³

Ovim i sličnim razmišljanjima demokratske levice njen spor sa vođstvom Udržene opozicije još više je dobijao na težini, ali u dogadajima koji su sledili nije imao veći politički značaj. Nakon Sporazuma Dragiše Cvetkovića i dr Mačeka od 26. avgusta 1939. godine i stvaranja Banovine Hrvatske,⁵⁴ Udržena opozicija se raspala. "Zemljoradnici" su prvi put od nastanka njihove stranke ušli u vladu i, ostavljajući saborce iz Udržene opozicije, postali "partija na vlasti". Radikali i demokrati, pak, ne slažući se sa postignutim rešenjem, započeli su njegovu kritiku, ali odvojeno, bez usaglašavanja mišljenja.⁵⁵ U kriticu Sporazuma naročito su bili uporni demokrati, pa je demokratska levica, koja je pozdravila akt od 26. avgusta, u obraćanju matici zahtevala da Demokratska stranka "prizna u potpunosti postojeći sporazum sa Hrvatima i uzme aktivnog učešća u izvođenju tog dela". Ovaj zahtev činio je prvu tačku memoranduma koji je demokratska levica uputila vođstvu Demokratske stranke u aprilu 1940. godine. Ostajući verna načelima iznetim u projektu iz 1938. godine i "konstatujući da Udržene opozicije danas više nema", još jednom je ponovila da "rešenje svih aktualnih problema leži jedino u okupljanju svih zdravih, naprednih i demokratskih snaga našeg naroda". Iz ovih razloga predložila je vođstvu Demokratske stranke da "taj istorijski zadatak preuzme i ovoga puta na sebe" stavila joj "na raspoloženje svoju veru i svoju

dinamiku". Tražila je, međutim, da Demokratska stranka ispunи tri uslova: 1. u potpunosti prizna sporazum Cvetković-Maček; 2. prekine paktiranje sa "reakcijom i antisporazumaškim elerentima", a okrene se Hrvatskoj seljačkoj stranci i demokratskim streljenjima srpskih masa; 3. "odlučno izade iz stava partijskih kalkulacija i odvažno kreće u akciju za punu demokratizaciju i federativnu organizaciju Jugoslavije na bazi potpune jednakosti srpskog i hrvatskog naroda i narodne seljačke politike".⁵⁶

Kako vodstvo Demokratske stranke nije odgovorilo na primljeni memorandum, demokratska levica se političkoj javnosti obratila saopštenjem u kome je objavila prekid sa maticom, a postojeći sukob prenela i na pitanje socijalno-ekonomskih shvatanja. "...mi smo dva razna sveta", istakla je. "Oni predstavljaju prošlost starog društva zapada čiji se princip demokratije sastoјi u slobodi po kojoj si sloboden da umreš od gladi, i slobodi po kojoj si sloboden da celog života taljigaš za koru hleba kao što si sloboden da uživaš sjaj i raskoš ne radeći nikad ništa. Oni predstavljaju takvu prošlost i sadašnjost, dok mi težimo lepoj budućnosti čiji se princip demokratije sastoјao u jednakoj dužnosti za svakoga da radi i jednakom pravu da od svog rada pristoјno živi..." Smatrujući da je vodstvo Demokratske stranke držalo ovu u "službi jedne ekonomski povlašćene klase", demokratska levica je obavešтavala da će od tada, bez ikakve veze sa maticom, voditi zasebnu političku akciju, usmerenu prema zahtevima pristalica Udružene opozicije, "sporazuma postignutog između srpskog i hrvatskog naroda", predloga levice iz 1938. godine, socijalnih prava, federalizacije zemlje, zajednice sa Bugarskom, naslonu na Sovjetski Savez i "saradnje sa svima grupama u levo, na susret društvenom progressu i istorijskoj nužnosti".⁵⁷

Spor demokratske levice i njene matice ovim je obuhvatio gotovo sva polja političkog angažovanja, daleko premašujući početno nezadovoljstvo zbog razmira u Udruženoj opoziciji i Demokratskoj stranci, međupartijskih netrpeljivosti, sporosti vodstva, nedostatka discipline, jedinstvenog programa i taktike. Ti prvi razlozi za "pobunu", mada kasnije prošireni, ipak su, čini nam se, ono što je pojavu i delovanje levice najviše obeležilo. Pokrećući raspravu o prevladavanju međustranačkih svada i posebnih partijskih interesa, odnosno okupljanju demokratskih snaga u jedinstvenoj partiji, sa jednim programom, vodstvom i političkom taktikom, levica je pokrenula rešavanje jednog od najtežih problema u odnosima između pretežno srpskih stranaka. U vreme postojanja različitih frontova, zasnovanih na nacionalnoj ili verskoj podlozi, ove su stranke, iako sličnih programa i ciljeva, ostajale podeљene, često zabavljene starim sukobima i ličnim računima. Predlažući njihovo programsko i organizaciono ujedinjenje, demokratska levica nije tražila formiranje isključivog srpskog fronta ili bloka, već sabiranje demokratskih elemenata na srpskoj strani i to u okviru jedne stranke koja bi bila sposobna da odgovori na sveukupnost problema u Kraljevini Jugoslaviji i ponudi moguća rešenja. Iz već navedenih razloga, a verovatno i iz drugih koji zahtevaju dalja istoriografska istraživanja, pretrpeла је neuspeh. Izvori ne pružaju podatke o snazi demokratske levice, potrebnoj da svoje poglede nameste vodstvu ili od njega odvoji širi krug pristalica. Poslednje obaveštenje potpisali su, pred dr

Ribara, dr Smiljanića i Č. Plečevića, još 43 predstavnika "beogradskih reona", ali ne zna se koga su oni predstavljali - koliki broj ljudi, njihov socijalni sastav, nacionalna pripadnost... Uprkos oskudnosti izvora stiče se utisak da brojnost simpatizera levice nije bila velika. Od nemalog značaja je i to što njenu akciju, osim dr Ribara, nisu poveli stari članovi Demokratske stranke, sa većim uticajem i ugledom. Izvan Demokratske stranke, a iz redova Udružene opozicije, podršku joj je dala jedino "zemljoradnička" levica, čiji uticaj, isto tako nije bio velik. Zbog svega toga vodstvo je moralo da "pobunjenike" isključi bez većih potresa. Prva njegova saopštenja, izdavana u početku inicijative dr Ribara i istomišljenika, otkrivaju zabrinutost i želju da se ta inicijativa suzbije već u začetku. U narednom periodu, međutim, vodstvo je sve rede reagovalo na poteze i mišljenja članova levice, moguće zato što je bilo okrenuto drugim pitanjima i umireno saznanjem da ona ne može ostvariti ideje za koje se zalaže. Ipak, nastanak levice, ne samo demokratske, već i "zemljoradničke", bio je pokazatelj krize građanskih stranaka, njihovog umora, nesnalaženja i zastarelosti programa, ali i raslojavanja i pojave novih shvatanja, prekinutih izbijanjem rata.

NAPOMENE

1. T. Stojkov, Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935, Beograd, 1969.
2. Po rečima Radoja L. Kneževića, člana Glavnog odbora Demokratske stranke, Ljuba Davidović se "razrastao u svojoj širini tek u vremenu od 6. januara 1929. godine. Dotle samo jedan od najuglednijih partijskih šefova, on otada postaje svakim danom više priznatim ovapločenjem najlepših narodnih osobina, da potkraj svoga života bude nacionalni simbol pred kojim skida kapu i prijatelj i protivnik". R. L. Knežević, "Ljubomir Davidović", Spomenica Ljubomira Davidovića, s.a., str. 20. U ovoj spomenici objavljeni su i brojni drugi članci i sećanja na Ljubomira Davidovića.
3. Dr I. Ribar, Politički zapisi, 1-4, Beograd, 1948-1952, knj. 2, str. 202-4; Dr D. Jovanović. Političke uspomene, knj. 3, str. 101, 106; knj. 4, str. 236; (rukopis pohranjen u Arhivu Jugoslavije); Dr D. Jovanović, Ljudi, ljudi..., knj. 2, Beograd 1975, str. 31-33; M. Ćurčin, Smrt Ljube Davidovića, Nova Evropa, knj. XXXIII, br. 2-3, 26. mart 1940, str. 96.
4. Po mišljenju britanskog poslanika u Beogradu, većina koju je dobio Bogoljub Jeftić "ostvarena je brutalnom prinudom i beskupuloznim falsifikovanjem rezultata", a on sam "otpušten (je) samo mesec i po dana" kasnije i zato što je "skandalozno falsifikovao izbore". Opozicione stranke su, pak, "uprkos policijskog pritiska... uspele da dobiju vrlo zavidan broj glasova... što je dovelo da pada Jeftićeve vlade".

Britanci o Kraljevini Jugoslaviji, Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938, 1-2 (priredio Ž. Avramovski), Zagreb 1986, knj. 2, str. 310, 346, 399, 460.

5. Dr I. Ribar, n.d., knj. 3, str. 14.
6. O sporu između Glavnog odbora Radikalne stranke i dr Milana Stojadinovića, nakon kojeg je Glavni odbor napustio Jugoslovensku radikalnu zajednicu više: T. Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića 1935-1937, Beograd 1985, str. 90-11.
7. Prema podacima objavljenim u dnevnoj štampi i drugim izvorima, zboru je prisustvovalo između 30 i 40 hiljada ljudi iz šire okoline Kragujevca i gorovo cele Šumadije. Više: K. Rašić, Zbor narodnog fronta slobode u Kragujevcu, 25. avgusta 1935. godine, Istorija radničkog pokreta, Zbornik radova, br. 5, Beograd, 1968, str. 209-239.
8. Citirano prema: B. A. Bogić, "G. Ljubomiru Davidoviću, pretdsedniku biv. Demokratske stranke", Beograd, 1938.
9. "Narod", br. 8, avgust 1935.
10. Kao napomena 8.
11. Sabiranje demokratije, "Odjek", br. 11, 10. septembar 1936.
12. AJ, z. Milana Stojadinovića, 37 - Izveštaj Uprave grada Beograda od 27. avgusta 1936.
13. AJ, z. Lazara Markovića, 85-2-831.
14. "Zemljoradnik" Dimitrije Vujić bio je ministar saobraćaja u vlasti Bogoljuba Jeftića (21. decembra 1934 - 24. juna 1935.), ali ne kao član stranke. Za ulazak u vlastu nije ni tražio ni dobio odobrenje vodstva.
15. AJ, Z. Jovana Jovanovića Pižona, Predlog Miloša M. Moskovića i Jovana M. Zdravkovića od 14. oktobra 1934., 80-32-342; Pismo Milije D. Jovičića iz Užica od 4. novembra 1937., 80-36-895; Pismo Staniše Kostića iz Leskovca od 6. novembra 1937., 80-37-116; Pismo dr Branka Čubrilovića iz Banja Luke od 31. maja i 9. jula 1937., 80-34-518/512; Pismo Jefte Lončarevića od 28. aprila 1938., 80-37-180; Pismo Miodraga S. Milovancovića iz Aleksinca od 4. jula 1938., 80-32-394.
16. Nedatirana beleška, isto, 80-32-449.
17. Isto, 80-32-41-, 417.
18. AJ, 37 - Izveštaj Uprave grada Beograda od 13. avgusta 1936.

19. "Pravda", Beograd, 23. maj 1936.
20. AJ, 37-8-381 - Izveštaj od 8. oktobra 1936. godine.
21. Prema sećanju dr Ribara, Ljubomir Davidović i Jovan M. Jovanović su se "slagali po svim pitanjima aktuelne spoljne i unutarnje politike. Čij je poslije smrti Joce Jovanovića za šefa Zemljoradničke stranke došao Milan Gavrilović, nestalo je i te saglasnosti šefova". Dr I. Ribar, n.d., knj. 3, str. 29.
22. "Odjek", br. 31, 13. jun 1937; Rezolucija Glavnog odbora Demokratske stranke od 13. juna 1937., isto, br. 32, 20. jun 1937; AJ, F. Dvor, 74-11-246/251; isto, 80-31-436/438; B. Petranović, M. Zečević, Jugoslovenski federalizam - ideje i stvarnost, tematska zbirka dokumenata, tom 1 (1914-1943), Beograd, 1987, str. 382-384.
23. Dr I. Ribar, n.d., knj. 3, str. 161.
24. Isto, knj. 2, str. 203-205.
25. Dr D. Jovanović, Ljudi, ljudi..., knj. 2, str. 51.
26. O Životi Milojkoviću, dr Ivanu Ribaru i Čedomiru Plečeviću više: isto, str. 47-54, 95-105, 229-234.
27. "Osmo pismo prijateljima", decembar 1937., AJ, z. Političke stranke, dok.br. 153. O samom Sporazumu više: T. Stojkov, O stvaranju bloka narodnog sporazuma, Istorija 20. veka, Zbornik radova, 6, Beograd, 1964, str. 245-302.
28. Dr I. Ribar, n.d., knj. 3, str. 177; Čedomir Plečević i Živadin Petrović su već 1933. godine u ćecima koje su širili po Šumadiji upotrebljavali složenicu "narodnooslobodilački pokret", pod kojim nisu podrazumevali partiju ili savez partija, nego upravo narodni pokret. Zbog takvih ideja Sud za zaštitu države ih je osudio na godinu i po dana zatvora. Dr D. Jovanović, Ljudi, ljudi..., knj. 2, str. 50. Pred skupštinske izbore 1936. godine, Čedomir Plečević je u svom proglašu jedinstveno okupljanje naglašavao rečima: "Mi na opštinske izbore izlazimo kao narodni front udružene opozicije, sa jednom listom, a nikako sa posebnim partnerskim listama. Ni u jednom mestu nesmeju biti dve, već samo jedna naša lista". AJ, F. Komunistička internacionala, 1936. str. 460.
29. Dr I. Ribar, n.d., knj. 3, str. 177-178.
30. Isto, str. 178-179.
31. Dr D. Jovanović, Političke uspomene, knj. 4, str. 261.

32. AJ, z. Političke stranke, dok. br. 138; isto, z. Ljubomira Davidovića, dok.br. 105. Objavljeno u: Dr D. Smiljanić, Sećanja na jednu diktaturu, Beograd 1960, str. 143-152. Govoreći u memoarima o ovom programu, Dr Ribar je isticao "...nijesmo mi taj program izmisili i kao nešto novo proporučili, već smo ga doznali obilazeći sela i slušajući seljake. Oni su i više znali i više zahtijevali nego smo mi mogli i smjeli da napišemo". Dr I. Ribar, n.d., knj. 4, str. 58.
33. AJ, z. Političke stranke, dok br. 139; isto, z. Vitomira Koraća, dok. br. 371. Objavljeno u: Dr D. Smiljanić, n.d., str. 153.
34. "Osmo demokratsko saopštenje prijateljima", 24. mart 1938. godine, AJ, z. Vitomira Koraća, dok. br. 328. Objavljeno u: Dr D. Smiljanić, n.d., str. 154-155.
35. Izjava dr I. Ribara i drugova od 25. marta 1938. godine, isto, str. 156-157; Dr Ivan Ribar, n.d., knj. 3, str. 184-185.
36. Po rečima dr Ivana Ribara, Demokratska stranka je od 6. januara 1929. godine do 11. decembra 1938. godine "bila jedna firma, zlatnim slovima ispisana", ali je neispunjavanjem obećanja razočarala mnoge članove i pristalice. Isto, knj. 4, str. 16.
37. Partijske prostorije Demokratske stranke načinile su se u dvorištu kuće Ljube Davidovića, pa su članovi sekretarijata, koji su obavljali stranačke poslove, često s porugom zvani "avljom".
- 38: Dr I. Ribar, n.d., knj. 3, str. 36, 46, 183, 204-206; knj. 4, str. 14, 18-19.
39. Dr D. Jovanović, Političke uspomene, knj. 4, str. 323.
40. Isto, str. 301-302; Ljudi, ljudi..., knj. 2, str. 50-51.
41. Više: Dr N. Jovanović, Borba KPJ u Srbiji za stvaranje Narodnog fronta 1935-1939. god., Beograd 1990. U vreme "arandelovačke akcije" KPJ se, međutim, uglavnom našla na strani vodstva Udružene opozicije, smatrajući da se njome cepaju i razbijaju demokratske snage u Srbiji, što podržava i podstiče vlada dr Milana Stojadinovića. Josip Broz Tito, Sabrana djela, knj. 4, Beograd 1978, str. 96, 107, 113, 147. Više: Dr N. Jovanović, n.d., str. 339-346.
42. Dr D. Jovanović, Političke uspomene, knj. 4, str. 297. U aprilu 1938. godine Bogomir A. Bogić je uputio "otvoreno pismo" Ljubomiru Davidoviću, podsećajući ga na najvažnije izjave, njegove i stranačke, o okupljanju demokratije. Podržavajući

akciju demokratske levice, on je ukazivao na suprotnost između stranačkih obećanja i postupka prema levici. Slično pismo uputio je i Jovanu M. Jovanoviću. B. A. Bogić, n.d.

43. Prema rečima dr D. Jovanovića, "tesna saradnja" sa grupom dr Ivana Ribara započela je krajem decembra 1935. godine, kada su zajedno držali zborove u Žablju i Čurugu. Dr D. Jovanović, Političke uspomene, knj. 3, str. 243. Prema sećanju dr Ribara, on je već 1929. godine održavao političke veze sa pristalicama dr Jovanovića, "mnogo politički saradivao" od 1937., a naročito posle isključenja iz Udružene opozicije. Dr I. Ribar, n.d., knj. 4, str. 57-58, 152-154.
44. Dr D. Jovanović, Političke uspomene, knj. 4, str. 297.
45. Isto, knj. 5, str. 80; Dr I. Ribar, n.d., knj. 4, str. 154.
46. AJ, 37 - Izveštaj Uprave grada Beograda od 18. maja 1938.
47. Dr D. Jovanović, Političke uspomene, knj. 5, str. 58-59; Ljudi, ljudi..., knj. 2, str. 234; Dr I. Ribar, n.d., knj. 4, str. 24, 28-29, 99-100; AJ, 80-32-410 /417.
48. U prvom broju lista nije bio označen datum izlaženja. Pretpostavlja se da je to bilo krajem februara ili početkom marta 1939. godine. Izlazio je petnaestodnevno, a redakcioni odbor su činili: Mika Janković, Kosta Jovanović, Boža Stošić, Ilija Sabov, Toma Antonijević, Sava Pavlović i Živojin Dimitrijević.
49. Članci: Obnavljanje starih partija, Ko je pozvan da rešava i reži hrvatsko pitanje, 5. maj i 11. decembar, Otvoreno pismo g. Ljubi Davidoviću, "Socijalni vesnik", br. 1; Šta hoće demokratska levica?, isto, br. 2, april 1939.
50. Opozicija u skupštini, isto, br. 1.
51. Srbima - srpsko, Hrvatima - hrvatsko, isto, br. 2.
52. Više: LJ. Boban, Sporazum Cvetković-Maček, Beograd 1965, str. 139-190; Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941, knj. 1-2, Zagreb, 1974, knj. 2, str. 29-78.
53. Ako valja Mačeku valja i nama, "Socijalni vesnik", br. 4. maj 1939.
54. Tekst Sporazuma videti u: B. Petranović, M. Zečević, n.d., str. 508-510.

55. Više: Lj. Boban, Sporazum Cvetković-Maček, str. 218-245; Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941, knj. 2, str. 285-292.
56. "Obaveštenje Demokratske levice", Dr D. Jovanović, Političke uspomene, knj. 6, dokument između str. 43. i 44.
57. Isto. Socijalno-ekonomski pogledi demokratske leve, izneti u ovom obaveštenju, nisu predstavljali novinu. Program koji je početkom 1938. godine ponudila vođstvu Udržene opozicije sadržavao je oko 60 tačaka u kojima se doticala ove problematike. Kako je razlaz sa vođstvom postojao dublji, tako ga je i levica sve više kritikovala zbog nedovoljno jasno definisanih socijalnih opredeljenja. Više: Dr I. Ribar, n.d., knj. 2, str. 226; knj. 3, str. 58, i 144; knj. 4. str. 169-170.

SUMMARY

The Democratic Left-wing and the Inter-party Relations in the United Opposition

In the political history of the Kingdom of Yugoslavia the Democratic left-wing represents a group of members and followers of the Democratic Party which at the beginning of 1938 suggested that the informal union of parties which called themselves the United opposition overgrew into a unique movement with one programme, one organization and one leadership. They thought that this would end all inter-party differences and bring solidarity within democratic lines. The suggestion was based on former invitations by the leadership of the Democratic Party to create the unique front, at the cost of the existence of the involved parties.

Creating the programme of the united opposition, the democratic left-wing pledged through its 86 points for the full constitutional parliamentary democracy, social rights and security, economic reforms, the federalization of the country and establishment of the diplomatic relations with the Soviet Union... Fearing that the Left-wing wanted to bring the Communists into the United opposition and not willing to lose its individual party particularities, the leadership of the United opposition and the Democratic party expelled the Left-wing from the opposition.